

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Методологія дослідження діяльності органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. // Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія: педагогічні та історичні науки. Вип.91.– К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С.129-135.

Мельничук О.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ У 20 – 30-ТІ РР. ХХ СТ.

В статті висвітлюються основні теоретико-методологічні принципи та методи дослідження діяльності органів соціального страхування в Україні у 1920 – 30-х рр.

Ключові слова: методологія, методи історичних досліджень, принципи історичної науки.

Мельничук О.А. Методология исследования деятельности органов социального страхования в Украине в 20 – 30-х гг. ХХ в.

В статье освещаются основные теоретико-методологические принципы и методы исследования органов социального страхования в Украине в 1920 – 30-х гг.

Ключевые слова: методология, методы исторических исследований, принципы исторической науки.

Melnychuk O.A. The Methodology of the study to activity organ social insurance in Ukraine in the 20-30th of the XXth century.

In article are illuminated main theorist-methodological principles and methods of the study organ social insurance in Ukraine in 1920 - 30-h gg.

Keywords: methodology, methods of the history studies, principles of the history science.

Взятий Україною курс на побудову незалежної, демократичної, правової держави позначився кризою соціально-гуманітарних наук, що виявилася у поляризації теоретико-методологічних поглядів і підходів, а також конкретно-історичних концепцій. На думку окремих вчених такий стан виглядав цілком нормальним, оскільки дозволив «зафіксувати одночасно розрив і спадкоємність в українській історичній традиції» [2, с.15].

Дискусії про кризу на початку ХХІ століття мають зовсім інший характер, оскільки перша її фаза, що віддзеркалювала перехід від старої парадигми пізнання до нової, закінчилася застосуванням міждисциплінарного підходу як провідної дослідницької стратегії вивчення минулого [8]. З цього часу історики почали

використовувати сучасні пізнавальні технології (теорію тоталітаризму, концепції модернізації, методи цивілізаційного підходу та соціальної історії, які стали знаковими і звичними для історичної науки.

Метою означеної статті є аналіз основних принципів та методів, що використовувалися автором при дослідженні діяльності органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст..

У період незалежної української держави на сторінках наукових журналів опубліковано статті, проведені конференції, симпозіуми, «круглі столи», автори та учасники яких висловили різні підходи, погляди, точки зору стосовно теоретико-методологічних проблем розвитку історичної науки. Серед українських істориків активним обговоренням проблем теорії та методології наукового пізнання історичних процесів і явищ відзначаються праці Л.О. Зашкільняка [3], Г.В. Касьянова [4], С.В. Кульчицького [7], О.П. Реєнта [9], Ю. Ганжурова [1], І. Колесник [6] тощо.

Методологічну основу дослідження діяльності органів соціального страхування в Україні склали наступні основоположні принципи історичної науки. Передусім, в їх основі лежить принцип історизму, пов'язаний із такими фундаментальними філософськими категоріями, як час, простір, рух тощо. Але на відміну від теоретичного (логічного) методу, яким оперує філософія та соціологія, історичний спосіб дослідження розкриває логіку не в абстрактно-теоретичній формі, а в конкретних подіях, діяльності народів, партій, окремих особистостей.

У даному дослідженні принцип історизму дав можливість простежити взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів в конкретно-історичних умовах, розглянути та проаналізувати формування соціальної політики 1920 – 30-х рр. в Україні на прикладі діяльності органів соціального страхування як процесу, що, виникнувши, поступово розвивався у часі, пройшов свої основні етапи та досяг кінцевого результату.

Об'єктивність, як один із принципів пропонованого дослідження, передбачає використання лише достовірної, перевіреної інформації з теми, застосування неупереджених оцінок й узагальнень. Такий підхід забезпечує

виключення будь-яких елементів заідеологізованості та повне дистанціювання від політичної кон'юнктури. Принцип наукової об'єктивності потребує разом із тим повної незалежності від особистих якостей дослідника, тобто бачення предмета дослідження таким, яким він існував у реальності.

Однак і в поглядах дослідників-суспільствознавців, і у змісті джерел завжди присутня доля суб'єктивних викривлень. Історику властиво «пропускати факти через себе», а їх інтерпретація завжди залежить від внутрішнього світу, ціннісних установок, особистих якостей і громадянської позиції дослідника. Тому прагнення дотриматися принципу наукової об'єктивності у даному дослідженні було реалізовано лише в рамках можливої особистісної нейтральності. Разом із тим, використання широкої репрезентативної джерельної бази та критичне осмислення наукового доробку попередників покликані забезпечити обов'язкову доказовість положень і висновків, застерігаючи від описовості, фактографічності, заідеологізованості.

Принцип системності сприяє розгляду соціуму як цілісності історичних явищ, як структурних елементів, що знаходяться в динаміці, взаємозв'язку та взаємодії з іншими явищами та процесами. Так, основні напрямки діяльності органів соціального страхування слід розглядати у контексті соціально-економічного, політичного та культурного розвитку держави у досліджуваний період, враховуючи вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Принцип розвитку свідчить про наступність подій та явищ, кожна з яких має свої передумови, причини та основні етапи розвитку. Зважаючи на це, вивчення діяльності органів соціального страхування є неможливим без висвітлення еволюції розвитку даного інституту від моменту його зародження на українських землях наприкінці XIX ст. до активного розвитку в період НЕПу та трансформації відповідно до умов модернізації економіки впродовж 30-х рр. XX ст. із зазначенням особливостей, характерних рис і тенденцій розвитку.

Багатоплановий характер досліджуваної теми, необхідність комплексного підходу до її опрацювання та потреби у врахуванні суперечливих, а іноді й полярних поглядів дослідників на одні й ті ж події, а також різне уявлення про їх

походження, суть, перспективи розвитку вимагають застосування принципу світоглядного плюралізму. Поділяючи поліконцептуальний підхід до вивчення історичних явищ, автор послуговувався методологічними підходами представників різних історіософських напрямів. Використовуючи при цьому надбання радянської історіографії, слід не забувати про те, що свого часу вітчизняна історія була об'єктом політичних та ідеологічних маніпуляцій, через що більшість дослідників змушені були виконувати соціальне замовлення компартійної верхівки, що унеможливлювало об'єктивне висвітлення подій.

Принципи в історичних дослідженнях реалізуються за допомогою певних методів, тобто конкретних способів і прийомів наукового пізнання. Від уміння дослідника правильно застосовувати методи або ж їх комбінацію при вивченні наукової проблеми значною мірою залежать об'єктивність і достовірність результатів дослідження. Сукупність методів, використаних у дослідженні, в свою чергу, визначається метою, об'єктом та науковими завданнями, що постають перед дослідником.

При дослідженні діяльності органів соціального страхування у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. в якості засобів пізнання застосовувалися загальнонаукові, спеціально-історичні та інтегровані (міждисциплінарні) методи. Серед загальнонаукових методів можна виокремити статистичний, динамічний, пошук, аналіз, синтез, опис, дедукція та індукція, а також історичний, логічний та системний аналізи (об'єднує причинно-наслідковий та структурно-функціональний аналізи). Застосування загальнонаукових методів у вивченні різнопланових джерел і літератури сприятиме відтворенню реальних фактів досліджуваного періоду на основі врахування наукового доробку радянських, вітчизняних та зарубіжних істориків, поглядів радянських, партійних та профспілкових діячів того часу.

Вказані пізнавальні засоби застосовувалися і в поданих нижче спеціально-історичних методах дослідження. Так, проблемно-хронологічний метод став визначальним у побудові структури дослідження. Визначення конкретних проблем і розкриття їх у хронологічній послідовності обумовили комплексність дослідження теорії та практики соціальної турботи, вираженої через визначення

ролі та місця соціального страхування у більшовицькій доктрині суспільного розвитку; висвітлення організаційної структури та фінансової системи страхових органів; розкриття практики соціального страхування з основних його видів.

Історико-порівняльний метод спрямований на розкриття суті досліджуваних явищ за спільними та відмінними властивостями. Щоб зрозуміти пізнавальні функції даного методу, необхідно розглянути його в історіографічному аспекті, що не лише розширить фактичну основу розглянутої проблеми, але й допоможе з'ясувати деякі загальні моменти, пов'язані з комплексним застосуванням методів в історичному пізнанні. Використання вказаного методу дає можливість дослідникам осягнути минуле в єдності та індивідуальності, знайти основу та зв'язок історичних явищ, сприяє розкриттю причин, наслідків і закономірностей історичного розвитку.

Застосування історико-порівняльного методу у дослідженні знайшло відображення у розкритті співвідношення декларативної та реальної соціальної політики радянської держави, вираженої через діяльність страхових органів, у визначенні особливостей їх роботи в період військового комунізму, НЕПу та в умовах впровадження модернізаційних процесів в економіці. Загальна картина розвитку соціального страхування в УСРР розкривається через порівняльний аналіз діяльності органів соціального страхування у різних її регіонах. Обґрунтування змісту радянського соціального страхування здійснювалося автором через порівняння з дореволюційними формами страхування робітників та змістом зазначеного інституту в сучасний період.

Історико-системний метод дозволяє розглядати досліджувану реальність як систему, виявити її структуру і завдання в ієрархії систем, де вона функціонує в якості підсистеми. Так, цілісне вивчення соціальної сфери стало можливим лише з врахуванням всебічного аналізу всіх сторін суспільного життя. Використання даного методу демонструє комплексний підхід до вивчення діяльності органів соціального страхування в контексті радянської соціальної політики, еволюції трудових відносин в промисловості України у досліджуваній період. У поєднанні з емпіричним зазначений метод надає вагомості результатам дослідження,

наближаючи їх до існуючих реалій. Аналіз усього комплексу соціально-економічних відносин дає можливість більш глибоко проаналізувати мотивацію поведінки керівних і відповідальних представників українського соцстраху.

Застосування історико-генетичного методу необхідне для з'ясування обумовленості того чи іншого стану суспільних явищ їх історичного зв'язку з попереднім станом. Вказаний метод, спрямований перш за все на аналіз розвитку [5, с.184], знайшов своє вираження у розкритті причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей розвитку радянської соціальної політики в досліджуваній період. Зокрема, аналіз соціально-орієнтованих заходів радянсько-партійного керівництва включає в себе характеристику окремих рішень місцевої влади та страхових органів в Україні, обґрунтовуючи їх роль у реалізації соціальної політики. У свою чергу це позначається на особливостях розвитку українського соцстраху у досліджуваній період.

Метою історико-типологічного методу є впорядкування об'єктів та явищ на визначені типи шляхом виокремлення їх змістовної однорідності. Типологія (або типізація) найчастіше застосовується у динамічних системах, оскільки в них можуть з'являтися нові компоненти та елементи, встановлюватися нові зв'язки, виникати нові утворення. Таким чином, типологія виявляє себе особливим та важливим видом класифікації, враховує специфіку систем, що розвиваються. Іншою характерною рисою типології є її переважне орієнтування на внутрішнє співвідношення ознак класифікованих об'єктів. Розмежовуючи у дослідженні теорію та практику соціального страхування, автор разом із тим розкриває діяльність органів соціального страхування за окремими його видами.

Серед міждисциплінарних методів, що застосовувалися в дисертації, слід назвати: біхевіористичний метод, який дає можливість зрозуміти мотиви поведінки великих та малих груп (соціальна психологія); метод рішень, що розкриває процес прийняття політичних рішень як акту вибору способів політичних дій (політологія).

Серед кількісних методів чільне місце займає контент-аналіз, який проявляється у дослідженнях двох типів: співставлення текстів одного автора, що

відносяться до різного часу, з метою виявлення тенденцій до зміни у поглядах; співставлення текстів, що належать різним авторам з метою виявлення різниць, що властиві цим працям. Так, вивчення позицій радянських, партійних та безпосередньо страхових керівників впродовж періодів військового комунізму, НЕПу та періоду форсованої індустріалізації дає можливість простежити не лише об'єктивні зміни змісту соцстраху, але й еволюцію суб'єктивних поглядів зазначених історичних діячів. Разом із тим, реакція союзних та українських органів соцстраху на одну і ту ж подію дає можливість визначити особливості розвитку даного інституту в Україні. Зокрема, застосування кількісних методів дає можливість визначити співвідношення інститутів соціального страхування та соціального забезпечення у системі соціального захисту населення України у досліджуваній період або ж підкреслити роль і значення соціального страхування в житті промислових робітників і селян.

Оскільки вказаний метод виник насамперед для дослідження матеріалів преси, є доречним його застосування для вивчення страхових періодичних видань. Так, чисельні публікації, присвячені соціальному страхуванню у періодиці 1920-х рр., свідчать про намагання держави привернути увагу до вказаного інституту та відображають його важливу роль в системі соціального захисту. Після реорганізації соцстраху та пристосування його до умов модернізації промисловості інформація про діяльність органів соціального страхування поступово зникає зі шпальт газет та журналів, а з 1937 р. було припинено видання фахових видань, присвячених соцстраху.

Визначені кількісні методи аналізу історичних джерел доцільно застосовувати разом із традиційними описовими методами. На думку І.Д. Ковальченка, найбільш ефективним в описових методах є їх конкретність та образність, а в кількісних – глибина й точність. Тобто, якщо кількісні методи виступають дійовим інструментом виявлення певних закономірностей історичних процесів, через що мають велику силу доказовості, то описові методи сприяють ідеографічному відображенню в історичних дослідженнях окремих конкретно-історичних явищ. Лише єдність у зазначеному співвідношенні гарантує успіх для

дослідників.

У пізнавальній діяльності всі вищезазначені методи перебувають у діалектичному поєднанні, взаємозв'язку, доповнюють один одного, що, безперечно, дозволяє забезпечити об'єктивність і реальність пізнавального процесу. В сукупності всі вони дають можливість вивчити джерела, опанувати наявну літературу з досліджуваної проблеми, систематизувати й узагальнити отриману інформацію, забезпечити наукову достовірність результатів дослідження. Правильне поєднання та застосування сучасних підходів, принципів і методів покликане забезпечити наукову достовірність результатів дослідження, визначити головні закономірності та тенденції діяльності органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-ті рр. ХХ ст.

Використана література:

1. Ганжуров Ю.С. Кількісні методи в історичних дослідженнях: досвід і деякі питання методики // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С. 30-40.
2. Головка В.В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 227 с.
3. Зашкільняк Л.О. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. – Львів: ЛНУ, 2004. – 406 с.
4. Касьянов Г. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки) // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології. Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 36-47.
5. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 2003. – 441 с.
6. Колесник І.І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології. Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 22-35.
7. Кульчицький С.В. Методологія і методика наукового дослідження. Матеріали до нормативного курсу. – К.:КСУ, 2003. – 32 с.
8. Могильницький Б.Г. История исторической мысли ХХ века: курс лекций. Вып.2.: Становление «новой исторической науки». – Томск: Издательство Томского университета, 2003. – 178 с.
9. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. – 1999. - №3. – С. 3-22.

